

DOKUMENTY A MATERIÁLY

KONE V STREDOVEKOM RYTIERSKOM VOJSKU¹

DANIELA DVOŘÁKOVÁ

DVOŘÁKOVÁ, D.: Horses in Medieval Knightly Armies. *Vojenská história*, 2, 30, 2026, pp 105-120, Bratislava

This study analyses the role of horses in medieval knightly armies. The starting point is the Western European model of heavy cavalry based on frontal shock, whose effectiveness was multiplied by the strength and speed of warhorses. For these purposes, powerful warhorses (dextrarius) were bred. The study discusses the terminology used in connection with warhorses, their functional use in combat, and their limitations (unsuitability for long marches and retreat). The dextrarius was not the only type of horse employed in armies; alongside heavy warhorse stallions, fast riding horses (cursor/gradarius/palefridus) were also utilised—essential for pursuit, withdrawal, and service in light cavalry units, which were a long-standing characteristic of the Kingdom of Hungary. The article examines how horses influenced strategy, as well as the timing and planning of campaigns, and identifies a key weakness of the knightly mode of warfare: the vulnerability of the horse.

Keywords: Middle Ages; knightly armies; horses; heavy cavalry; light cavalry; warhorse (dextrarius); Kingdom of Hungary

DOI: <https://doi.org/10.69809/vojhist.2026.30.2.5>

Stredoveký rytier a jeho bojový žrebec sa stali symbolom doby, v ktorej žili. Súviselo to so spôsobom boja, ktorý sa zrodil v západnej Európe v 11. storočí a presadil sa ako nová bojová metóda na začiatku 12. storočia. Celá stratégia spočívala v čelnom náraze, pri ktorom sa jazdci v brnení, pevne zomknutí do tesného radu s kopijou v jednej a štítom v druhej ruke, tryskom vrútili do radov nepriateľa. Cieľom bolo rozdrvíť a rozprášiť podobne zoradené nepriateľské vojsko a jeho zvyšky pobiť mečmi. Účinnosť týchto „stredovekých tankov“ či „živých striel“, ako ich nazval jeden z historikov, znásobovala sila a rýchlosť koní.² Kôň sa tak stal popri kopiji a meči jednou z hlavných zbraní stredovekého rytiera.

Kone sa, samozrejme, nevyužívali iba v boji. Po celé stáročia boli kone hlavnou hybnou silou dejín: zasahovali do všetkých oblastí ľudského života, bez koní stredoveký človek nemohol existovať. Podrobne vymenovať každý aspekt života stredovekého človeka, kde sa stretával s koňmi, nie je možné. Dôležité boli nielen v boji, pri turnajoch, poľovačkách či reprezentácii, ale aj pri ťažkej práci všemožného druhu, no najmä pri presune ľudí, tovaru a informácií. Mobilita, taká dôležitá pre stredovekú spoločnosť, by nemohla bez koní existovať.

Kone boli v stredoveku aj významnou obchodnou komoditou. Dobrý kôň bol snom každého stredovekého šľachtica. Panovníci a príslušníci aristokracie boli ochotní za kone platiť rozprávkové bohatstvo. Okrem úžitkovej, praktickej hodnoty mal kôň pre svojho majiteľa aj hodnotu prestížnu a reprezentatívnu; vzácny, prepychovo vystrojený kôň bol

¹ Výskum bol realizovaný v rámci projektov riešených v Historickom ústave SAV: VEGA 2/0094/24 Cesty a cestovanie v stredovekom Uhorsku a APVV 21-0371 Lesk a pád šľachty. Stratégie šľachtickej reprezentácie v dejinách Slovenska.

² LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2014, s. 590.

viditeľným symbolom spoločenského postavenia a bohatstva. K najdrahším a najvzácnejším patrili mohutné bojové žrebce, na ktorých rytieri nastupovali do boja a na turnaje. Nebol to však jediný druh koní, ktorý sa zúčastňoval bojov. Cieľom tohto príspevku je analýza využitia jednotlivých druhov koní v stredovekom vojsku. Zaujímať nás bude, do akej miery kone ovplyvňovali stratégiu, načasovanie a plánovanie vojenských výprav, aké kone sa v boji využívali najčastejšie a v čom spočívali hlavné slabiny rytierskeho spôsobu boja.

„Veď aké zviera je znamenitejšie ako kôň? Aké je užitočnejšie ľudskému rodu a potrebnéjšie pre vládcov, či už v čase mieru alebo vojny?“ Tieto slová napísal v roku 1444 slávny taliansky humanista Eneáš Silvius Piccolomini, neskorší pápež Pius II., v krátkom spise nazvanom „*De naturis equorum*“ (*O prirodzenosti koní*), venovanom rakúskemu kniežaťu Albrechtovi VI. Habsburskému.³ Piccolomini sa týmto spisom chcel Albrechtovi odvdčať za zlatý prsteň s obrovským vzácnym smaragdnom, ktorý od neho dostal do daru. Nezabudol zdôrazniť, že Albrecht má veľkú záľubu v najlepších a najvzácnejších koňoch, čo je jednoznačne prejavom jeho ušľachtileho ducha; kto nemiluje kone, nemôže mať veľkého ducha. Piccolomini vychádzal pri písaní tohto textu najmä z antických autorov, ale aj z autopsie. Veľkú pozornosť venoval chovu, kŕmeniu a najmä liečeniu koní, ale v úvodných častiach sa zmieňuje aj o koňoch používaných na bojové účely. Majú to byť samce, ktoré neodporúča kastrovať: „*Bojové kone sa vôbec nepatrí kastrovať, lebo sa potom stávajú bojazlivými a neudatnými a všetka sila ducha vyhasne nielen u koní, ale aj u mužov—eunuchov. Počul som, že istý muž z Nemeckého rádu bol taký bojovník, že mu zverovali celé vojska a všetci nepriatelia sa ho báli; no keď ho neskôr pripravili o semeníky, nebol už užitočný ani vo vojne, ani ako radca. Sám som videl jedného savojského bastarda, ktorého vykastrovali Turci: hoci bol predtým veľkodušný, prijal už povahu jeleňa a zajaca. Do vojny sa vodia aj rýchle kone, ktoré sú užitočné buď pri prenasledovaní nepriateľov, alebo pri úteku pred nimi. Také kone sa považuje za rozumné kastrovať, aby im pri behu prehriatím netrvdli šlachy. Ja by som však pri cestovaní radšej využíval mužov než eunuchov.*“⁴

Piccolominiho maskulínny názor, ktorý považoval jazdu na kastrovaných valachoch za dehonestujúcu, nie je ojedinelý. Je pravdou, že kone kastráciou strácajú výbušnú silu a temperament žrebčov. Na druhej strane však prináša aj niektoré výhody, medzi ktoré patrí vyšší telesný rámec, krotkosť, ľahšia ovládateľnosť a poslušnosť.

Žrebce sa v stredovekých latinských písomných prameňoch označovali viacerými slovami; najčastejšie *equus emissarius*⁵, *equus ovalis*⁶, *equus integris*⁷. Vykastrované jedince, aj v súčasnosti nazývané valachy, označovali termínmi *equus castratus*⁸, *spado*⁹, *equus wa-*

³ WOLKAN, Rudolf. *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini I. Briefe aus der Laienzeit (1431 - 1445)*, 1. Band, Privatbriefe. *Fontes rerum Austriacarum* 2. *Diplomataria et acta*. Bd. 61, Wien: K.K.Hof- und Staats-Druckerei 1909, s. 395 – 424.

⁴ WOLKAN, *Der Briefwechsel*, s. 402.

⁵ Najčastejšie sa vyskytujúci výraz.

⁶ Napríklad *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Tomus 2. Inde ab A. 1315 ad A. 1323. Bratislava: Veda, 1987. č. 158, s. 88.

⁷ NYARI, Albert B. A modenai Hyppolit-kodexek. In: *Századok* 1870, 275 – 290, 355 – 370, 661 – 687, tu s. 674.

⁸ Napríklad *Zsigmondkori oklevéltár*. II (1400 – 1410). Első rész (1400 – 1406). Elemér MÁLYUSZ (ed.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956, č. 4 649, s. 571.

⁹ IVÁNYI, Béla. *Bárta szabad királyi város levéltára 1319 – 1526*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1910, č. 224, s. 41.

lachus alebo aj eunuch¹⁰, defficiens genitalibus alebo sine testiculis¹¹. Napriek tomu, že symbolom stredovekého rytiera bol jeho bojový žrebec, nie vždy nastúpili rytieri do boja na žrebcoch. Práve pre spomínanú ľahšiu ovládateľnosť a jednoduchšiu manipuláciu občas zvolili kastráty. Villaniho talianska kronika zo 14. storočia uvádza, že mnohí Uhri práve z tohto dôvodu jazdia na valachoch.¹² Pripomeňme si, že aj panovníci niekedy, hoci zriedkavo, išli do boja na valachovi. Podľa kronikára Jána Długosza poľský kráľ Vladislav si v bitke s nemeckými rytiermi pri Grunwalde v roku 1410 presadol na rýchleho a silného ryšavého valacha s bielou lysinou na čele, vybraného spomedzi tisícok iných koní. V tomto prípade však mohlo byť dôvodom voľby netypického koňa maskovanie panovníka v záujme jeho bezpečnosti.¹³ Kráľ zvyčajne viedol vojsko na bielom bojovom žrebci.

Mohutný bojový kôň určený pre stredovekú ťažkú rytiersku jazdu, v latinských prameňoch označovaný slovom „dextrarius“, bol fenoménom celej stredovekej Európy. Predstavoval najdrahšieho a hierarchicky najvyššie postaveného koňa. Stredoveká spoločnosť bola prísne hierarchizovaná a rozdeľovanie na pomyselnom spoločenskom rebríčku sa prenášalo aj do sveta zvierat, kone nevynímajúc. Francúzsky básnik, politik a diplomat Eustache Deschamps (okolo 1340 – 1404/1405) opísal druhy koní podľa ich postavenia a významu v jednej zo svojich básní takto: „*Spravidla rozoznávame tri typy koní/K turnaju je najvhodnejší destrier/Ktorý je vysoký, mohutný a má veľkú silu/Potom tu máme koňa nazývaného coursier/S tými sa jazdieva skôr do vojny a sú ľahšie/A zostáva ten najnižší – roncín/To je bežný a obyčajný kôň/Používa sa na nosenie nákladov a prináleží najmä neurodzeným chlapom.*“¹⁴

Veľkú pozornosť koňom vo francúzskych kronikách venoval aj český historik František Šmahel v práci venovanej ceste cisára Karola IV. do Francúzska v rokoch 1377 – 1378.¹⁵ V Relácii Veľkých kroník Francúzska o návšteve cisára Karola IV. a jeho syna Václava IV. kone vystupujú na 32 miestach, „takže ich možno považovať popri korunovaných hlavách, vojvodoch a grófoch za prvoradých aktérov všetkého diania.“¹⁶ V Relácii sa objavujú všetky tri typy koní zmieňované Deschampsom: destrier (dextrarius), ale aj coursier, ktoré dostali cisár a jeho syn do daru od francúzskeho kráľa, ako aj roncín. Roncín rozhodne nie je koňom „neurodzených chlapov“, keďže na ňom kráľ Karol IV. a jeho sprievod pricestovali. Údajne to boli veľmi odolné kone určené do vojny aj na poľovačku. Samotný francúzsky kráľ Karol V. si zvolil pri privítacom ceremoniáli elegantného prehliadkového koňa palefroi (v latinských prameňoch palefridus). Zo Šmahelovej analýzy koní v Relácii Veľkých kroník Francúzska o návšteve cisára a jeho syna jasne vyplýva, že panovníci

¹⁰ KOZÁK, Petr. *Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského, vévody hlohovského a opavského, nejvyššího hejtmana Slezska a Lužic, z let (1493) 1500 – 1507*. Praha: Scriptorium, Opava: Slezské zemské muzeum, 2014, s. 72, 177, 244, 260, 263, 292, 309, 394, 416, 508, 546, 557, 609 (walach, walachus, enuchus).

¹¹ Oba výrazy NYARI, *A modenai Hyppolit-kodexek*, s. 674.

¹² MISKULIN, Alajos. *Magyar művelődés történeti mozzanatok Giovanni és Matteo Villani kronikái alapján*. Budapest : Stephaneum nyomda, 1905, s. 71, 76; „e molti ne castrano, che si mantengono meglio, e sono più mansueti“.

¹³ Joannis Długosii seu longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae Libri XII. T. IV, Libri XI, XII. Alexander PRZEZDZIECKI - Paulus Żegota (eds.). Cracoviae: Tipogr, "Czas", 1877, s. 48: "Mutato deinde equo, spadonem fortem et robustum, ex millibus electum, coloris subrufi, alias czisawy exiguum, tenuemque habentem in fronte calvitium, conscendit."

¹⁴ NEJEDLÝ, Martin. *Fortuny kolo vrtkavé Lásky, moc a společnost ve středověku*. Praha : Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2003, s. 250.

¹⁵ ŠMAHEL, František. *Cesta Karla IV. do Francie (1377 – 1378)*. Praha: Argo, 2006, s. 272 – 279.

¹⁶ ŠMAHEL, *Cesta Karla IV.*, s. 272.

rozhodne nejazdili výhradne na bojových žrebcoch, voľba druhu koňa a jeho farby vždy závisela od konkrétnych okolností a nebola zďaleka len praktickou voľbou, ale súčasne aj symbolickou komunikáciou.

Napriek tomu faktom zostáva, že dextrarius bol typickým bojovým koňom v rytierskom vojsku naprieč celou Európou. Aj uhorskí šľachtici nastupovali do boja alebo na turnaje na týchto veľkých a silných bojových žrebcoch, pravda, ak mali na zaobstaranie takého koňa finančné prostriedky. Vyšľachtenie takéhoto typu koňa si vyžiadala stredoveký spôsob boja, o ktorom sme už hovorili vyššie: ťažkoodení rytieri v plnej zbroji s opancierovanými koňmi sa zoradili bok po boku v pevnom zovretí a v pevne zomknutom šiku sa cvalom hnali na nepriateľa. Cieľom bolo najskôr sústredeným útokom rozdrviť rovnako zoradené šiky protivníka, rozbiť ich na menšie skupiny a tie potom poraziť. Veľké, mohutné kone boli vďaka svojej sile na taký úder najvhodnejšie a navyše boli schopné niesť veľkú záťaž, ktorú predstavoval ozbrojený jazdec v brnení a brnenie pre samotného koňa. Odhaduje sa, že kôň musel do boja odniesť hmotnosť od 160 do 220 kilogramov, niekedy aj viac.

Je pochopiteľné, že rytier potreboval mať do boja nielen silné, ale aj oddychnuté a čerstvé zviera. Preto sa na dextrariach bežne nejazdilo, rytier sa na bojisko priviezol na inom koni, zatiaľ čo bojového žrebca viedol jazdec na inom koni neosedlaného po pravej ruke. Z toho je odvodený jeho názov dextrarius, pravostranný. Podľa iných názorov vznikol termín dextrarius z faktu, že panoš držal koňa pri nastupovaní jazdca pravou rukou (lat. dextera).

Dextrarius však nebol vo všeobecnosti každý mohutný kôň, bol to „bojový“ kôň, ktorý bol pre svoje telesné aj psychické vlastnosti vhodný do boja a na tento účel prešiel špeciálnym výcvikom. V boji predstavoval dextrarius veľkú výhodu, avšak v prípade, ak sa vojsko obrátilo na útek, stal sa nevýhodou, často fatálnou. Na dlhší rýchly cval bol totiž takýto kôň úplne nevhodný, rovnako ako na dlhé presuny. Preto sa dextrarius používal výlučne v boji. Rytier sediaci na takomto koni bol pripravený bojovať – a tak ho vnímalo aj okolie. Cisár Fridrich I. (1152 – 1190) v jednom zo svojich štatútov ustanovil, že v prípade, ak sa k tábora priblíži cudzí rytier bez štítu a zbrane na svojom cestovnom koni (in palefrido), má byť priateľsky prijatý, keď však sedí na bojovom koni (in dextrario), má byť považovaný za nepriateľa.¹⁷

V uhorských písomných prameňoch sa s dextrariom stretávame najmä pri opise bojových stretnutí, kde takéhoto koňa buď ukoristili alebo zabili.¹⁸ V jednom prípade kráľ v listine pri vymenúvaní zásluh udatného rytiera dokonca špecifikuje, že pod ním zabili „ušľachtileho a silného dextraria“.¹⁹ V roku 1285 kráľ Ladislav Kumánsky odmenil istého šľachtica za zásluhy, medzi ktorými osobitne vyzdvihol, že zajaľ v bitke troch Čechov „dôstojne vyzbrojených aj s ich dextrariami“, ktorých následne daroval rímskemu kráľovi Rudolfovi.²⁰

Okrem toho sa tieto kone objavujú v listinách vtedy, ak sa stanú predmetom krádeže: napríklad v roku 1283 istému šľachticovi vyplienili majetok a ukradli všetky kone v počte 73 vrátane dvoch žrebcov dextrariov.²¹ Kde-tu sa o nich zmieňujú aj uhorské kroniky. Napríklad autor Dubnickej kroniky pri opise pohrebu uhorského kráľa Karola Róberta zaznamenal, že na poslednej ceste odprevádzali zosnulého panovníka jeho tri slávnostne

¹⁷ JANKOVICH, Miklós. *Pferde, Reiter, Völkerstürme*. München: Bayerischer Landwirtschaftsverl, 1968, s. 99.

¹⁸ Napr. CDAC VII, č. 223, s. 322: „et dextrarium suum lancea transfixum ibidem interemit“.

¹⁹ CDAC VII, č. 200, s. 283: „nobili et forti dextrario suo sub ipso occiso“.

²⁰ CDH V/3, s. 275: „tres milites honeste armatos Bohemos, cum ipsorum dextrariis, in area certaminis captos, nostre maiestati presentavit“.

²¹ CDAC IX, č. 251, s. 353: „equaciam ipsius numero septuaginta tres et duos destrarios emissarios in eisdem“.

vystrojené bojové kone, „dextrarii“.²² Na označenie dextrariiov sa v písomných prameňoch niekedy používa jednoduché spojenie veľký kôň (equus magnus). V útoch poľského princa Žigmunda Jagelovského z rokov 1500 – 1507, keď sa pravidelne zdržiaval aj na budínskom dvore svojho brata Vladislava Jagelovského v Uhorskom kráľovstve, sa vyskytuje iba tento termín, niekedy aj s prívlastkom rytiersky.²³

Sila a bojaskopnosť rytiera spočívala v jeho koni. Bez neho bol viac-menej bezbranný. Preto sa nepriateľ snažil zlikvidovať v prvom rade rytierovho koňa. S týmto cieľom sa budovali najrozličnejšie pasce, ktoré mali kone zneškodniť ešte pred začatím boja: nepriateľom do cesty rozmiestňovali tzv. ježky, zahrotené kovové hviezdice (cieľom bolo, aby na takéto ostne so štyrmi hrotmi ukryté v tráve kôň v cvale skočil), do zeme zakopávali zahrotené koly, na ktoré sa kone napichli, prípadne vykopávali hlboké jamy, ktoré zamaskovali, aby do nich kone s jazdcami popadali. Veľkým nebezpečenstvom boli pre kone pešiáci; ich úlohou bolo v prvom rade zraniť alebo zabiť kone nepriateľskej jazdy. Nešetřili ani vzácné bojové žrebce závrtných cien, patriace kráľovi a popredným aristokratom. O svojho „vynikajúceho“, „povestného“, „ušľachtilého a silného“ dextraria prišiel ne jeden rytier. Svedčia o tom desiatky listín; zväčša darovacích, ktorými kráľ postihnutého rytiera odmenil a odškodnil. Za všetky uvedme prípad komesa Pavla, pod ktorým v boji s Matúšom Čákom zabili šípami a kopijami „povestného pestrofarebného kráľovského koňa“.²⁴ Zabitie koňa, najmä koňa veliteľa vojska, bol výrazný psychologický moment, ktorý už sám osebe mohol zvrátiť priebeh udalostí. Útok na kone niekedy mohol naozaj zmeniť výsledok bitky, ako o tom informuje aj jedna z českých stredovekých kroník: „*A bola bitka prudká a víťazstvo na oboch stranách kolísalo, keď ktosi na grófa zakričal, aby silno tlkli pod kolená kone, na ktorých sedeli nepriatelia. A stalo sa, že keď kone padali, aj jazdci v krúžkových brneniach z nich padali a mečmi našich boli zničení.*“²⁵

O osude bojových koní veľa vypovedá aj list neznámeho autora z novembra 1526, v ktorom podrobne informoval akúsi neznámu predstavenú kláštora klarisieok o bitke pri Moháči, tak ako mu ju opísali priami účastníci bitky.²⁶ V liste sa zmieňuje aj o situácii, keď dvom zo štyroch rytierov, účastníkov moháčskej bitky, nestihli dopraviť na bojisko batožinu, brnenia ani bojové žrebce. Práve to im napokon zachránilo životy: „*Milostivosť všemohúceho Boha a ich šťastie sa ukázalo v tom, že nemali na sebe brnenie a nemali ani ťažké bojové žrebce, inak by sa im nepodarilo ujsť a nedokázali by prejsť cez vodu so zbraňami a ťažkým brnením,*“ napísal neznámy autor listu.

List tohto šľachtica zo sprievodu štyroch významných pánov, medzi nimi Albrechta a Albína Šlikovcov, ktorí išli na pomoc kráľovi Ľudovitovi, je doslova nabitý cennými informáciami – nielen o samotnom boji, ale aj o všetkom, čo s vojenskou výpravou súviselo: o rýchlosti a ťažkostiach presunu na bojisko, o problémoch zásobovania, o úteku z bojiska, keď sa v boji o holý život z bývalých spolubojovníkov stali nepriatelia, o putovanie neznámou krajinou aj o smutnom osude bojových koní. Podobne plastický a živý obraz

²² *Chronicon Dubnicense. Historiae Hungariae Fontes domestici III.* Ed. FLORIANUS Mátyás. Quinqueecclesia 1884, s. 131 – 136.

²³ KOZÁK, *Účty dvora princa Zigmunda*, s. 26, 27, 190, 245, 253, 257, 282, s. 55: „*pro reformatione frenorum omnium equorum magnorum principis ryczerskie*“.

²⁴ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*, 2, č. 247, s. 124: „*et quidam equus (!) regis famosus istii coloris sub eodem magistro Paulo per ictus sagitarum et lancearum extitit interemptus*“.

²⁵ *Helmolda, kněze buzovského Slovanská kronika*. Karel VRÁTNÝ (ed.). Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1947, s. 102 – 103.

²⁶ V maďarskom preklade list publikovaný B. SZABÓ, János. *Mohács*. Budapest: Osiris Kiadó, 2006, s. 121 – 131.

stredovekej vojenskej výpravy, ktorá sa tak výrazne dotýkala Uhorska, azda ani nejestvuje. Pozrime sa teda bližšie, ako účastníci bitky pri Moháči vnímali udalosti.²⁷ Čo sa týka zranení, kone na tom boli podstatne horšie ako jazdci. Všetci tí, ktorým sa z bitky podarilo ujsť a ktorých osudy môžeme vďaka listu sledovať, unikli bez vážnejších poranení, ale s ťažko ranenými koňmi.

O tom, aké strašné rany spôsobovali ľudia koňom na bojiskách, svedčí aj súdobá literatúra, predovšetkým rytierske romány. Z uhorského stredoveku síce veľa literárnych pamiatok nemáme, ale rovnako nám poslúžia západné rytierske romány; to, čo rozprávajú o osudoch bojových koní, sa v plnej miere vzťahuje aj na kone zomierajúce pod uhorskými rytiermi. Rytierske romány množstvom krvi, mŕtvol, surovostí a vraždenia v ničom nezaostávajú za súčasnými krvavými akčnými filmami. A neplatí to len o koňoch; aj ľudia v nich zomierajú po stovkách, ba tisícach. Dočítať napríklad Maloryho román *Artušova smrť* z 15. storočia (v dnešnej podobe takmer tisícstranový) si vyžaduje od súčasného čitateľa veľa sebazaprenia, hoci je považovaný za literárny „klenot anglického stredoveku“.²⁸ Netreba ho však chápať iba ako umeleckú literatúru (hoci ňou nesporne je), ale skôr ako historický prameň. A ako taký má obrovskú hodnotu. Aj z hľadiska dejín koní: ako sme už povedali, nielen Maloryho kone umierali na bojiskách dorúbané mečmi, s rozťatými hlavami, chrbtami, dolámanými nohami, zlomenými chrbticami, preseknutými šijami, prebodnuté kopijami a uštvané na smrť. Tie isté modelové situácie, ktoré sa v románe donekonečna opakujú, sa odohrávali aj v Uhorsku.

Málokto si uvedomuje, že ľudské dejiny – a pre stredovek to platí osobitne – sú posiate státisickami mŕtvych koní. Zomierali v bojoch aj na cestách, od hladu aj ťažkej práce. Aj na bojisku pri rieke Slaná zostali stovky a možno aj tisícky mŕtvych či zranených koní. Ako napísal jeden zo súčasníkov, po boji sa „na lúkach široko-daleko prehánali osedlané zdivené kone s uzdami, bez pánov. Z hluku natoľko zdiveli, že vyzerali, ako keby zošaleli. Vydesené zvieratá, ktoré nevedeli nájsť svojich pánov, čakala buď smrť mečom alebo sa museli podrobiť cudziemu panstvu. Ich erdzanie mohol človek považovať za vzdychanie a plač.“²⁹

Stratégia mohutného čelného úderu sa po celý stredovek nemenila, menil a zdokonaľoval sa iba výstroj. Kopije aj meče boli čoraz dlhšie a masívnejšie a úmerne tomu bola masívnejšia aj ochranná zbroj, brnenie, a to nielen pre ľudí, ale aj pre kone.³⁰ Náraz troj- alebo štvormetrovou kopijou do prekážky, ktorou boli pevne zomknuté rady rovnako vyzbrojených nepriateľov, si vyžadoval silné a mohutné zviera. Sila nárazu v okamihu zrážky mohla byť taká veľká, že dokázala zlomiť koňovi chrbticu alebo ho prinajmenšom zvaliť na zadok. Hrozilo aj nebezpečenstvo, že odstredivá sila vyhodí jazdca zo sedla, ako sa to stalo napríklad uhorskému rytierovi Imrichovi z Perína, ktorý s takou vervou udrel na nepriateľa, že ho náraz vykatapultoval z koňa. Imricha to takmer stálo život, ale ako sa píše v privilegiálnej listine kráľa Žigmunda: vďaka Božej pomoci a vlastnej zmužilosti sa dostal späť do sedla. K nebezpečnej situácii došlo v roku 1403 v bitke pri Blatnom Potoku (Sárospatak v Maďarsku), v ktorej vojsko kráľa Žigmunda, kde bojovali aj páni z Perína, na hlavu porazilo

²⁷ Autor listu akoby sa osobne na výprave nezúčastnil, z napísaného sa zdá, že reprodukoval rozprávanie niektorého z účastníkov, azda samotných Šlikovcov.

²⁸ MALORY, Thomas. *Artušova smrť*. Bratislava: Tatran, 1979.

²⁹ *Rogerii Carmen miserabile*. In *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. SZENTPÉTERY, Emericus (ed.), volumen II. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica 1938, s. 551 – 588.

³⁰ Pancier pre koňa sa v uhorských stredovekých prameňoch nazýva ló-tok (lothok), napr. MNL OL DL 36 396 (1487): *arma equi wlo lothok*. Mohol byť pozlátený alebo železný, p. MNL OL DL 26 048 (1490).

vzbúrenca proti kráľovi Štefana z Debrő.³¹ Do podobnej situácie sa dostal aj rytier Žigmund z Lučenca (Losonci). V privilegiálnej listine kráľa Žigmunda Luxemburského z roku 1427 je opísaný incident, ktorý sa Žigmundovi z Lošonca prihodil počas bojov v Bosne. Nepriateľ ho kopijou ťažko zranil na nohe a zabil mu koňa, na ktorom sedel. Padol na zem, ale podobne ako v prípade Imricha z Perína: vďaka Božej pomoci a silou svojej udatnosti, vlastnými silami nasadol na iného koňa.³²

Pád z koňa znamenal pre obrneného rytiera tragédiu. Dá sa len súhlasiť s historikom, ktorý napísal, že v okamihu, keď rytier padol z koňa, zmenil sa z takmer nedobytnéj pevnosti na „krehkú hračku“ vydanú na milosť alebo nemilosť nepriateľovým pešiakom.³³ Brnenie, ktoré mal rytier na sebe na sklonku stredoveku, mohlo vážiť viac ako štyridsať kilogramov a jeho nosenie navovalo aj jazdca, nieto pešiaka. Obrnený jazdec, ktorý sa nechtiac stal pešiakom, nemal šancu dlhší čas sa v brnení pohybovať, či dokonca bojovať. O tom nás presvedčí už len pohľad na „železné topánky“, ktoré boli súčasťou zbroje. O bezmocnosti rytiera, ktorý spadol uprostred boja z koňa, vypovedajú aj niektoré listiny. Medzi slávnymi a odvážnymi skutkami, ktoré sa vymenúvajú v darovacích listinách pre uhorských šľachticov, sa ako výnimočná udalosť objaví aj to, že dotýčny spadol v boji z koňa alebo koňa pod ním zabili, a predsa prežil.³⁴ Ako sme videli v prípade Imricha z Perína aj Žigmunda z Lučenca, považovalo sa to nielen za prejav ich mimoriadnej sily, ale aj za Boží zásah. Podobné situácie sa nevyhýbali ani panovníkom. Prihodilo sa to napríklad kráľovi Karolovi Róbertovi, ako nás o tom informuje listina jeho syna kráľa Ľudovíta I. z roku 1351, ktorou odmeňuje šľachtica Koluša. Koluš totiž kedysi zachránil jeho otca Karola, ktorý podľahnúc „obrovskej únave z útokov nepriateľov“ spadol uprostred boja z koňa a nevedel naň znovu nasadnúť. Koluš nehľadel na nebezpečenstvo, pomohol kráľovi do sedla a vďaka jeho šikovnosti a odvahe tak kráľ unikol smrti.³⁵ Napokon celkom jasne to vyplýva aj zo stanov prvého uhorského rytierskeho rádu sv. Juraja, ktorý založil práve Karol. Rytieri rádu boli povinní vzájomne si pomôcť v situácii, keď niektorý z nich pri dobýjaní hradu padol do hradnej priekopy alebo spadol v boji z koňa. Rytiera, ktorý spadol uprostred boja z koňa, nesmeli jeho druhovia opustiť.³⁶ Kôň mal vtedy naozaj hodnotu života.

Ako vidno z uvedených prípadov, ak prežil rytierov kôň alebo bol k dispozícii iný kôň, niekedy sa im podarilo znovu naň nasadnúť. Určite to však bola skôr výnimka ako pravidlo,

³¹ MNL OL DL 7 480: „in vehementi cursu equi sui de eodem fuit prostratus sed interveniente ei divini remedii auxilio et sue proprie virtutis suffragio subito extitit sublevatus“.

³² CDH X/6, č. 395, s. 855 – 856: „quando quidem ex ictu cuiusdam hastae sibi de medio dictorum aemulorum nostrorum ex adverso obviantis, ipsumque in uno pedum suorum acerbissime saucientis inter bellatorum pedes in terram prostratus extitisset, equo suo ibidem sub se interempto, tamen divini adiutorii remedio interveniente, virtute animositatis et virium suarum potentia, alium suum equum reascendens...“

³³ LE GOFF – SCHMITT, *Encyklopedie stredoveku*, s. 590.

³⁴ Napríklad v listine Ladislava Kumánskeho z roku 1285 pre magistra Juraja: „Item in expedicione nostra, quam contra infideles Cumanos nostros habuimus, idem M. Georgius ante oculos nostre Maiestatis in ipsos, tanquam Leo fortis irruit; vbi equi subsidio destitutus, in ipsa area certaminis acerbissime preliauit, et diuersa vulnera ibidem recepit sagittarum atque lancearum...“ CDH V/3, s. 274.

³⁵ CDH VII/3, s. 123: „dictus pater noster prae nimia fatigatione propter insultus hostium in eum impetum facientium oppressus, de equo suo cecidisset, nec ascensum equi sui inibi commode potuisset adipisci. Ecce praedictus Magister Kolus pro salute et commodo praedicti patris nostri non pauescens praeponere necem vitae, ascensum praedicti equi eidem patri nostro toto posse sagaciter procuravit in signum sinceræ fidelitatis observandae, sicque dictus pater noster per ipsius solertiam eausit metas mortis.“

³⁶ CDH VIII/3, s. 166: „Item si fors quis fratrum in expugnatione Castrorum siue in fossatum cadat, siue de equo, vnus alium relinquere non praesumat, quantum potest humana virtus exercere in iuuamine impendendo.“

napriek tomu, že rytieri sa cvičili aj na takéto situácie. Niektorí výnimočne zdatní mladí muži dokázali v brnení priam legendárne kúsky, ako sa o tom zmieňuje napríklad slávny stredoveký vojvodca maršal Boucicaut (v tomto prípade však nešlo o plechovú zbroj, ale krúžkové brnenie). Uvádza prípad muža, ktorý poskakoval a tancoval v brnení, „*dokázal vyskočiť v brnení na bežiacého koňa, bez toho aby dal nohu do strmeňa. Ďalej, vysokému mužovi sediacemu na vysokom koni vyskočil na plec a usadil sa obkročmo, len sa chytil toho muža za jednu ruku, bez ďalšej pomoci. Ďalej, položil jednu ruku na sedlo vysokého koňa a druhou ho chytil za hrivu neďaleko uší a zo zeme naň vyskočil.*“³⁷

O podobných kúskoch sa zmieňuje aj český šľachtic Šašek z Bírkova vo svojom denníku z putovania po západnej Európe. Páni sa počas ciest zastavovali na rôznych dvoroch, kde sa zúčastňovali na turnajoch. Na dvore burgundského vojvodu jeden z českých pánov zaujal tým, že po skončení turnaja „*zoskočil z koňa tak ako bol, v plnej zbroji, bez použitia strmeňov, čomu sa čudovalo veľa ľudí*“.³⁸ V Španielsku zasa stretli muža, ktorý „*vraj v brnení dokáže bežať aj šesť míľ tak rýchlo, že ho nikto, ani keď má na sebe len spodný plátenný odev, nepredstihne ani mu nestačí.*“³⁹

O uhorskom rytierovi vojvodovi Stiborovi zo Stiboric, ktorý žil na prelome 14. a 15. storočia, sa dokonca tradovala legenda, ktorá – hoci to znie neuveriteľne – žije v historickej spisbe dodnes: že v plnej zbroji preplával Dunaj, a tak si zachránil život, keď unikal z prehratej nikopolskej bitky.⁴⁰ Historka je to na prvý pohľad naivná, ale ako sa ukázalo, má reálne jadro; odohrala sa však o tridsať rokov neskôr počas bitky pri Golubaci. Jej protagonista, hlavný veliteľ vojska Štefan z Rozhanoviec, skutočne plával v brnení v Dunaji, avšak za iných okolností, ako to vybájlili stredovekí kronikári. Hlavnú úlohu v tomto príbehu zohral okrem Štefana aj jeho kôň.

Detaily poznáme z darovacích listín pre Štefana, v ktorých sú podrobne opísané jeho hrdinské skutky a priebeh boja.⁴¹ K bitke pri Golubaci došlo v roku 1428 po tom, ako kráľ Žigmund ukončil neúspešné obliehanie tejto pevnosti, ktorá bola v tureckých rukách. Žigmund uzavrel s tureckým sultánom prímerie, ukončil obliehanie a svoje vojsko presunul asi míľu po brehu Dunaja na nočný odpočinok. Na druhý deň počas obeda, keď už bola väčšina vojska na druhom brehu Dunaja, napadli Turci, porušiac prímerie, tábor, kde sa Žigmund a jeho družina venovali hodovaniu. Kráľ s malým zvyškom svojho vojska odolával nepriateľom tri dni a tri noci. Bolo zrejmé, že dlhšie sa presile brániť nemôžu. Štefan z Rozhanoviec spolu s tristo mužmi, ktorí sa preplavili naspäť, aby zabezpečili ústup kráľa a jeho sprievodu, pomohol na vlastnej lodi dostať Žigmunda do bezpečia. On sám zostal na bojisku, kde ho spolu so zvyškom rytierov obkľúčili Turci. Keď všetci okolo neho padli a on zostal jediný, zasiahnutý mnohými šípami, mal poslednú možnosť záchrany – spofahnúť sa na svojho koňa a spolu s ním sa pokúsiť o nemožné. Štefan v prudkom cvale nasmeroval koňa k rieke a skočil s ním z vysokého brehu do hlbín v nádeji, že sa dostane k lodi, ktorá plávala na Dunaji vo vzdialenosti na „hod kameňom“ od brehu. Kôň zmizol v hlbínach a Štefana pred podobným koncom zachránil len vynikajúci plavec, ktorý skočil

³⁷ CONTAMINE, Philippe. *Válka ve středověku*. Praha: Argo, 2004, s. 254.

³⁸ ŠAŠEK Z BÍRKOVA, Václav. *Deník o jždě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa*. Bohumil MATHESIUS (ed.). Praha: Orbis, 1951, s. 41 – 42.

³⁹ ŠAŠEK Z BÍRKOVA, *Deník*, s. 85.

⁴⁰ Bližšie o vzniku a šírení legendy o rytierovi, ktorý preplával v brnení Dunaj p. DVOŘÁKOVÁ, Daniela, *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský. Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*. Budmerice: Vydavateľstvo RAK, 2017, s. 72 – 75.

⁴¹ Najpodrobnejšie v listine z 15. januára 1430, MNL OL DL 12 186.

do rieky a pomohol ho vytiahnuť na loď. Udalosť s pádom do vody spomína ešte neskoršia listina (z roku 1436), avšak už len stručne: kráľ zdôraznil, že bez Štefanovej odvahy a obratnosti by sa bol istotne dostal do rúk nepriateľom a že Štefan „počas naloďovania pri obrane našej osoby“ padol do Dunaja. O plávaní však nemohla byť reč, okamžite klesal ku dnu a nebyť pohotovosti prítomných mužov, ktorí ho vytiahli, bol by sa utopil.⁴² Udalosti sú v listinách (najmä prvej) vyrozprávané nesmierne kvetnato a obsírne, je nepochybné, že Štefanov odvážny skutok zanechal v jeho súčasníkoch hlboký dojem. V prvej z listín sa vyslovene hovorí, že Štefan sa na skutok odhodlal preto, lebo veril v silu a kvalitu svojho koňa (de cuius robusta bonitate considebat).

Keď sa situácia na bojisku začala vyvíjať nepriaznivo a bojovníci sa obracali na útek, bolo veľkou výhodou mať k dispozícii rýchleho, prípadne aj oddýchnutého koňa. Pripomeňme si slová Piccolominiho zo spisu o koňoch z úvodu tejto štúdie: „*Do vojny sa vodia aj rýchle kone, ktoré sú užitočné buď pri prenasledovaní nepriateľov, alebo pri úteku pred nimi.*“ Poskytnutie čerstvého a rýchleho koňa panovníkovi, ktorý sa dostal do ťažkostí v boji, bolo mimoriadnym skutkom odvahy a oddanosti kráľovi. Takáto situácia nastala v bitke na rieke Slaná neďaleko dediny Mohy 11. apríla 1241, v ktorej kráľ Belo IV. prehral boj s Tatármi. Obkľúčené uhorské vojsko uprostred močiarov rieky Slaná nemalo nijakú šancu na záchranu. Tí, čo zostali bojovať, prišli o život, zachránili sa len tí, ktorým sa podarilo ujsť. Sám Belo IV. zvolil útek, avšak jeho kôň bol na smrť vyčerpaný. Vtedy dal jeden z rytierov, Ondrej, syn Ivanku z rodu Poznanovcov, kráľovi vlastného koňa – čerstvého a rýchleho. Sám spolu s bratom zostal bez koňa – čo sa jeho bratovi stalo osudným, lebo ho Tatári zabili.⁴³ Ondrejovi sa zázrakom podarilo z boja uniknúť a za svoju statočnosť dostal neskôr odmenu – zem Gýmeš. V čase donácie Ondrej zamýšľal alebo dokonca už začal stavať na susednej zemi Divín hrad. Tento hrad dostal neskôr názov Gýmeš (dnes Jelenec) a Ondrej sa stal zakladateľom rodu Forgáčovcov z Gýmeša, ktorí sa postupne prepracovali až medzi barónov, najvyššiu vrstvu uhorskej šľachty. Na začiatku tejto veľkej kariéry bol kôň a isteže aj veľká Ondrejova statočnosť.

Rýchle, ľahšie kone sa využívali nielen na útek a prenasledovanie nepriateľa, ale aj v samotnom boji v prípade oddielov ľahkej jazdy. Pre uhorské vojská bol typický veľký podiel ľahkoodených rýchlych a veľmi flexibilných jazdcov. Rytiersky spôsob boja ťažkoodených jazdcov na dextrariach sa v Uhorskom kráľovstve začal s istým oneskorením. Dá sa o ňom hovoriť až v 13. storočí, teda v porovnaní so zvyškom Európy zaostával o celé storočie, no plne prevládol ešte oveľa neskôr, pričom ľahká jazda, lukostrelci na rýchlych menších koňoch, zostala trvale dôležitou súčasťou uhorskej armády. Práve ľahká jazda a jej taktika boja, ktorú si starí Maďari priniesli zo svojej pôvodnej vlasti, prinášala uhorským vojskám úspechy a desila nepriateľov. Spočívala v rýchlom presune malých skupín bojovníkov, ktorí sa snažili veľkým krikom plašiacim nepriateľské kone, sústavnými nájazdmi a strelbou z lukov rozbiť bojovú formáciu protivníkov. O takomto spôsobe boja sa zmiňuje napríklad kronikár Ottokar von Steier (zo Štajerska) pri opise bojov uhorských a švábskych vojsk v roku 1286: kým Švábi sa zoradili kôň vedľa koňa, kopija ku kopiji, do uzavretého šíku, Uhri na kumánsky spôsob krúžili okolo nich, robili veľký krik a neprestajne strieľali šípy. Tým, že im splašili a dorážali kone, úplne rozložili bojový šík švábskych rytierov.⁴⁴ Podob-

⁴² MNL OL DL 12 895, CDH X/7, s. 775.

⁴³ *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. Marsina, Richard (ed.) II. (1235 – 1260). Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, 1987. č. 421, s. 294.

⁴⁴ JANKOVICH, *Pferde, Reiter*, s. 154. Kroniku publikoval GOMBOS, Albinus Franciscus. *Catalogus fontium historiae Hungariae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*. I – III. Budapeštin 1937 – 1938, tu III, s. 1780 – 1953.

ný spôsob boja uhorských vojsk opisuje takmer o storočie neskôr aj kronikár Matteo Villani v súvislosti s talianskou výpravou Ľudovíta I. v roku 1356; podľa jeho svedectva Uhri nevedú vojnu tak, že by držali pozíciu, ale stále sa presúvajú strieľajúc šípy, pričom veľmi dobre zasahujú kone a pešiakov. Odcvávajú a vzápätí sa vrátia do bitky v malých 10- až 15-člených skupinkách.⁴⁵ Neprestajný pohyb, decimovanie koní nepriateľa a ich plašenie hlukom boli hlavnou bojovou taktikou uhorských vojsk až do polovice 14. storočia.

Neskôr, keď už v Uhorsku prevládol západný rytiersky spôsob boja (hoci západoeurópski kronikári stále vnímali uhorských vojakov ako polodivých nomádov, azda pre povestnú kumánsku jazdu), čelili podobnej taktike zo strany tureckých vojsk. Zreteľne sa to ukázalo v bitke pri Nikopole v roku 1396, kde obrovskú, takmer neporaziteľnú medzinárodnú križiacku armádu doslova rozdrvili vojská sultána Bajazida. Rýchle, pohyblivé turecké oddiely, dobrá taktika a dokonalá disciplína zvíťazili nad ťažkopádnymi, statickými a nekoordinovanými šikmi obrnených rytierov. Tragickú rolu pri porážke kresťanského vojska zohrali aj ich vlastné kone. Boli to kone francúzskych bojovníkov, ktorí netrpezlivo a nedisciplinovanne zaútočili predčasne, hneď ako zbadali prvých Turkov, hoci uhorské a valašské oddiely ešte neboli zoradené. Odvážny, ale nepremyslený a nerozumný útok ich vrhol rovno do stredu tureckého vojska. Bajazid rozdelil svoju armádu na dve časti a Francúzi považovali jej prvú časť za celé vojsko. Po útoku druhého sledu Bajazidových bojovníkov bolo francúzske vojsko v niekoľkých okamihoch úplne zničené. Turci sa zamerali najskôr na kone, ktoré prebodávali kopijami, Francúzi z nich pozoskakovali, aby čelili pešiakom ako pešiaci. Ich osedlané, doráňané a splašené kone, teraz už bez jazdcov, sa otočili a plnou rýchlosťou vbehli do zoradených uhorských šíkov, čím ich úplne rozbili a vo vojsku zavládol chaos.⁴⁶

Čo sa týka označenia týchto koní, je ťažké priradiť im jednoznačný názov. Najvýstižnejšie označenie je slovo *cursor*, bežec, s akým sme sa stretli najmä vo francúzskych prameňoch. Tento názov sa však v prameňoch uhorskej proveniencie takmer nevyskytuje, iba v tom prípade, ak o ňom referuje cudzinec. Napríklad burgundský rytier a cestovateľ Bertrandon de la Brocquière zaznamenal vo svojom cestopisnom diele, že si v Uhorsku kúpil dobrého jazdeckého koňa – vynikajúceho behúňa.⁴⁷

Je možné, že pod výraz *palefridus*, ktorý sa naopak vyskytuje hojne, spadali aj tieto rýchle kone ľahšieho telesného rámca. Synonymom slova *palefridus* bolo pravdepodobne slovo *gradarius*. *Gradarius* sa v prameňoch objavuje až v druhej polovici 15. a na začiatku 16. storočia, keď sa z nich naopak vytráca *palefridus*. Napríklad v útoch kniežaťa Žigmunda či kráľa Ľudovíta zo začiatku 16. storočia sa ani jediný raz nespomína *palefridus*, ale opakovane *gradarius*. Nepochybne ide o ten istý typ koňa – ľahšieho a tým rýchlejšieho jazdeckého koňa. Mohol to byť tiež mimochodník. *Gradarius* sa niekedy využíval aj v boji; spomína ho Ján z Turca vo svojej kronike pri opise boja uhorských oddielov vedených Jánom Huňadym s Turkami, ktorý sa odohral v marci 1442. Oddiel uhorských bojovníkov vedený Huňadym a sedmohradským biskupom Jurajom Lépešom nečakane na otvorenom poli neďaleko dediny Sv. Imrich pri Albe Iulii (dnes Sîntimbru v Rumunsku) prepadla turecká presila. Uhri sa dali na útek, pretože na otvorenom priestranstve nemali šancu odolať nepriateľskej prevahe. Biskup, ktorý unikal rýchlym cvalom na svojom *gradariovi*, z neho pri preskakovaní akejsi riečky padol a prišiel o hlavu. Pamiatku nešťastného biskupa potom na tomto mieste dlhé roky pripomínal kamenný kríž, ktorý ľudia nazývali Lépešov

⁴⁵ MISKULIN, *Magyar művelődés történeti*, s. 78.

⁴⁶ O epizóde s koňmi sa zmieňuje Ján z Turca, THUROCZ, de, Johannes: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. Elisabeth GALÁNTAI et Julius KRISTÓ (eds.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985, s. 215.

⁴⁷ SZAMOTA, István. *Régi utazások Magyarországon és Balkánfélszigeten 1054 – 1717*. Budapest: Franklin, 1891, s. 94.

kríž.⁴⁸ Ťažko povedať, či si Lépeš zvolil do boja gradaria preto, že to zodpovedalo jeho postaveniu duchovného, alebo či o tom rozhodol charakter vojnového stretnutia, kde boli jednoznačne vhodnejšie rýchlejšie kone.

Kone sa v stredoveku „krotili“, nie obsadali a trénovali, ako hovoríme dnes. Na „krotenie“ sa zásadne vyberali kone až po treťom roku života, keď už boli dostatočne fyzicky vyspelé na nosenie alebo ťahanie záťaže.⁴⁹ Kone do boja a ich jazdci sa cvičili a zdokonaľovali predovšetkým na turnajoch, kde sa dostávali do situácií veľmi podobných tým na bojisku. Jazdecké umenie spočívalo predovšetkým v schopnosti udržať sa za každých okolností v sedle. To samo osebe nebolo vôbec jednoduché, ak si uvedomíme, že útočiaci rytier držal v ľavej ruke štít a v pravej kopiju a v plnej rýchlosti sa musel sústrediť nielen na boj, ale aj na riadenie koňa. Od poslušnosti koňa závisel život rytiera, pre útláčnosť a jemnosť nebolo miesta. Na poháňanie koňa a jeho riadenie jazdec využíval predovšetkým nohy. Spôsob sedu v hlbokom člnkovitom sedle vyloženom vankúšmi s vysokými okrajmi, v ktorom sedel jazdec ako v hlbokom kresle s vystretými, dopredu natiahnutými nohami zapretými v strmeňoch, si vyžadoval používanie dlhých a ostrých ostrôh.

Niektorí autori sa domnievajú, že v stredoveku sa zrodili základy skutočného jazdeckého umenia, drezúry, a že vtedajšie bojové kone v podstate ovládali hlavné drezúrne cviky, ktoré vznikli práve z praktických potrieb boja: capriollu (vyhodenie zadnými nohami na zneškodnenie nepriateľa za chrbtom), levadu a courbettu (vzopnutie sa na zadných, skok dopredu, ktoré mohli zlikvidovať pešiaka), piruetu (otočka potrebná na účinné použitie meča). Ťažko sa k takému názoru vyjadrovať, keďže písomných prameňov je nedostatok, a tak metódy výcviku bojových koní zostávajú len v rovine našich domnienok a predpokladov. V samotnom boji určite nebol čas na capriolly a levady; jazdec mal čo robiť, aby rozdeľal smrtiace údery, sám sa im uhybal a neopustil pritom sedlo. Základom stredovekej „drezúry“ boli hrôzostrašné donucovacie nástroje, pre koňa doslova mučiace, pákové zubadlo v papuli a podobne neľudské ostrohy zabodnuté v slabínach zvieraťa. O surovosti výcviku vypovedá kniha o jazdeckom umení napísaná zakladateľom prvej slávnej jazdeckej akadémie v Neapole Federicom Grisonem, ktorá vyšla pod názvom *Ordini di Cavalcare (Pravidlá jazdecktva)* v prvej polovici 16. storočia. Obsahuje okrem iného aj rady, ako napraviť vzdorovitého koňa, napríklad takého, ktorý nechce ísť dopredu, ktorému odporúčal priviazať pod chvost za nohu pichľavého ježka.⁵⁰ Tieto rady pritom neboli vynálezom pána Grisoného, uplatňovali sa už dávno pred ním. V kódexe z roku 1434 uloženom v pražskej Národnej knižnici, v ktorom je prepísané dielo majstra Albranta, je aj kratší latinský text venovaný koňom – obsahuje nielen základnú charakteristiku koní, ich rozdelenie podľa použitia a farby, niekoľko rád pri zdravotných problémoch koní, ale aj niektoré výcvikové metódy, veľmi podobné Grisoného metódam, medzi nimi aj tú, ako napraviť koňa, ktorý odmieta ísť dopredu. Stredoveký autor na rozdiel od horiacej slamy odporúčanej talianskym odborníkom radil strčiť koňovi pod chvost rozpálené horiace lieskové prúty, pritom však koň mal mať ešte zviazané

⁴⁸ THUROCZ, de, Johannes: *Chronica Hungarorum*. I. Textus, s. 245: „Ubi et pretactus Albensis episcopus in celeri cursu sui gradarii, dum fugiens suo gradario trans decursum cuiusdam rivuli saltante in terram decidisset, decollatus est.“

⁴⁹ Vyplýva to z viacerých prameňov, napr. zo závetu Petra z Gesztu z roku 1402, v ktorom spomína trojročného koňa, ktorého práve „krotí“ Ján zvaný Dobrý (Jó), *Zsigmondkori oklevéltár*, II/2, č. 1 724, s. 205: „unum equum triennem, quem pro nunc domat Iohannes dictus Jo.“ V listine kráľa Žigmunda z roku 1432 sa dokonca hovorí o trojročnom „žriebäti“, ktorého mali dať zo stáda (*unum triennem poledrum seu equum*) – myslí sa neobsadnutý trojročný koň, MNL OL DL 92 804. Listina o darovaní trojročného neskroteného koňa MNL OL DL 52 874.

⁵⁰ GRISONE, Federico, *Ordini di cavalcare*. Venezia 1571 L. III, s. 88, dostupné online na Internet archive, [https://it.wikisource.org/wiki/Indice:Ordini_di_cavalcare_\(1571\).djvu](https://it.wikisource.org/wiki/Indice:Ordini_di_cavalcare_(1571).djvu).

nohy, aby mohol ísť, ale nie bežať. Aj ďalší návod na riešenie strachu koňa odmietajúceho prejsť okolo predmetu, ktorého sa bojí, je skôr návodom na mučenie zvieratá: jazdec si mal v tomto prípade vyrobiť dômyselné mučiace nástroje, ktoré mali vyvolať u koňa takú silnú traumú, aby mu strach nedovolil nabudúce „neposlúchať“.⁵¹

Aby sme boli spravodliví, treba povedať, že k týmto metódam jazdy, výcviku koní a spôsobu ich využívania v boji pravdepodobne jestvovala v Uhorsku alternatíva. Naznačujú to niektoré správy z čias Mateja Korvína, napríklad jeho list adresovaný

svokrovi, neapolskému kráľovi Ferdinandovi.⁵² Príkro, takmer nezdvorilo odmietol cvičiteľa (krotiteľa) koní, ktorého mu Ferdinand poslal, ako aj kone, ktoré mal cvičiť. Boli to v tom čase veľmi vzácne a módne kone nazývané „ginette“ (v liste ich Matej Korvín nazýva gynectes), vyšľachtené pravdepodobne v Španielsku, ktoré sa v druhej polovici 15. storočia rozšírili po európskych aristokratických dvoroch. Veľmi obľúbené boli aj v Taliansku. Český pán, Václav Šašek z Bírkova, Korvínov súčasník, nešetril nadšením, keď jeho pánovi portugalský panovník daroval: „dva krásne kone, ktorým tam hovoria jenetty a ktoré v rýchlosti a živosti sotva plodí niektorá kresťanská krajina“.

Kráľ Matej v liste neapolskému kráľovi zdôraznil, že mu nevyhovujú nielen kone „gynectes“, ale ani výcvik „podľa španielskeho“ spôsobu, ktorý núti kone skákať s akýmisi obmedzeniami nôh,⁵³ také kone sú mu nanič, nikdy po nich netúžil a nechcel ich ani na vážne veci, ani na zábavu. Naopak, potrebuje kone, ktoré nemajú obmedzované nohy, ale keď treba, dokážu sa silno odraziť.⁵⁴ Panovník v liste zdôraznil, že kone šľachtené v Uhorskom kráľovstve a tamojší spôsob výcviku sú dôvodom mnohých vojenských úspechov uhorských vojsk.

Dodajme ešte, že uzdenie „à la Genette“, ktoré vzniklo práve pre spomínané ginette, gynectes, bolo jedným z najkrutejších, aké kedy v dejinách európskeho jazdecktva vznikli.⁵⁵ Španielske a talianske jazdecké „akadémie“, ktoré začali vznikať práve v tomto období, sú pre surovosť používaných výcvikových metód a prostriedkov skôr temnou stránkou dejín jazdecktva, hoci sa bežne uvádza, že položili základy jazdeckého umenia.

Až do 20. storočia boli všetky armády založené na využití konskej sily. Ak vojsko nemalo dostatok koní, respektíve nestihlo dostatočne vykryť straty, stratilo bojaschopnosť. Použitie obrovského množstva koní si vyžadovalo aj pomerne komplikovanú logistiku, nielen pri ich preprave, ale aj kŕmení. Krehkosť tráviacej sústavy koní, ktoré nemôžu existovať bez objemového krmiva v podobe trávy alebo sena, bola výrazným limitom ich využitia v boji. V čase nedostatku pastvy v zimných mesiacoch prakticky nebolo možné podniknúť veľké vojenské výpravy, pretože zabezpečiť dostatok sena pre armádu bolo neuskutočniteľné. Práve preto sa vojenské ťaženia organizovali od jari do jesene, v mesiacoch, keď vonku rástla tráva. O tomto fakte informuje množstvo prameňov. Spomeňme napríklad list kráľa Žigmunda Luxemburského z 29. januára 1422, ktorým oznamoval, že na vojenskú výpravu

⁵¹ Národní knihovna Praha, Cod. IV E 16, fol. 108 – 110.

⁵² FRAKNÓI, Vilmos. *Mátyás király levele. Külügyi osztály*. II. k. 1480 – 1490. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1895, s. 367 – 368.

⁵³ „Gynectos vero, qui hispano more conglobatis pedibus saltare norunt, nec unquam habere desideravimus nec volumus unquam, illi enim nonmodo ad res serias, que apud nos fiunt, sed ne ad ludicras etiam vellemus uti. Nobis enim tales equi necessarii sunt, qui non conglobatis pedibus saltitent, sed potius, cum opus est, pedibus in diversum sepositis fortiter innitantur.“ Slovo conglobo (conglebo) v spojení „conglobatis pedibus“ môže znamenať zhromažďovať, spájať, zvinúť, skrútiť, ale aj zviazat, sťahovať. Isté je len to, že to bolo akési obmedzenie pohybu koňa.

⁵⁴ Podrobnejšie DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Kůň a člověk v středověku. K sùžitíu člověka a koňa v Uhorskom kráľovstve*. Budmerice: Vydavateľstvo RAK, 2007, s. 191, 194.

⁵⁵ TÓTH, Zoltán. Legrégibb feszítőzabláinkról. In *Archeologiai Értesítő*, 39. (1920–1922.) s. 71–83, s. 83.

sa vyberie hneď, ako bude k dispozícii krmivo („futrung“) pre kone.⁵⁶ V okamihu, keď nastúpili chladné mesiace a tráva prestala rásť, vojenské výpravy sa ukončili. V novembri roku 1491 musel takto Štefan Zápoľský pre nedostatok krmiva rozpustiť svojich jazdcov a nechať si iba pešiakov.⁵⁷

Podnikanie zimných ťažení teda so sebou nieslo veľké riziko neúspechu. O tragickom konci zimnej vojenskej výpravy kráľa Vladislava I. Jagelovského, ktorý na začiatku februára roku 1442 so svojim vojskom obľahol Bratislavu, v ktorej sa zdržiavala jeho protivníčka, kráľovná Alžbeta Luxemburská, informoval podrobne kronikár Ján Długosz. Vladislavovi vojaci chránení vozovou hradbou obkľúčili mesto, aby odtiaľ podnikali výpady a pokúsili sa prelomiť mestské opevnenie.⁵⁸ Mesto bolo na obliehanie dobre pripravené a zásobené, takže sa dokázalo ubrániť. V dôsledku tuhej zimy obliehanie nebolo dlhodobo udržateľné, vojsko kráľa Vladislava postupne decimovalo zima, hlad a nedostatok krmiva pre kone. Podľa Jana Długosza kone vo Vladislavovom vojsku masovo hynuli od hladu, „pretože nemohli nikde, ani na vzdialených miestach, nájsť krmivo a slamu pre ne. Počas niekoľkých dní bolo listie stromov pre kone hlavnou potravou.“⁵⁹

Záver

Kôň zohrával v stredovekom rytierskom vojsku nezastupiteľnú úlohu. Bol nielen prepravným prostriedkom, ale v spojení s rytierom aj zbraňou. Ťažká rytierska jazda postavená na čelnom náraze viedla k vyšľachteniu mohutných bojových koní nazývaných dextrarii. Dextrarius sa stal rytierskym fenoménom a jedným zo symbolov stredovekého vojenstva. Zároveň však platilo, že tam, kde sa kôň stal základom bojovej taktiky, stal sa aj jej najslabším miestom: nepriateľ sa preto prirodzene zameriaval na zneškodnenie koňa pod jazdcom, lebo pád z koňa menil obrneného rytiera na takmer bezmocného.

V Uhorskom kráľovstve sa okrem ťažkej rytierskej jazdy (ktorá sa definitívne rozšírila v Uhorsku až v 13. storočí) využívala aj ľahká jazda. Uhorská vojenská prax si dlho zachovávala významný podiel ľahkej, pohyblivej jazdy s odlišnou taktikou. Práve kontrast medzi ťažkopádnym, ale ničivým nárazom a flexibilným, „nomádkym“ spôsobom boja ukazuje, že rozhodujúca nebola iba kvalita výstroja, ale aj disciplína, koordinácia a schopnosť prispôbiť sa terénu a situácii. Pri ľahkej jazde, ale aj pri prieskume, presunoch, prenasledovaní či úteku z boja sa využívali ľahšie typy koní (cursor, gradarius, palefridus).

Stredoveké vojny boli vo veľkej miere aj „vojnami koní“. Nároky na kŕmenie takých veľkých zvierat, akými sú kone, predstavovali veľké logistické bremeno a určovali rytmus vojenských výprav (jar – jeseň) aj pravdepodobnosť úspechu. Bez dostatku koní alebo bez možnosti ich nakŕmiť sa armáda rozpadala a strácala bojaschopnosť – čo pramene plasticky dokumentujú pri zimných ťaženíach či chaose ústupu. Stredoveké dejiny sú preto posiate nielen ľudskými, ale aj nespočetnými konskými obeťami: ich smrť a utrpenie neboli vedľajším dôsledkom, ale jedným zo základných „nákladov“ vojny, bez ktorých by stredoveká vojenská sila vôbec neexistovala.

⁵⁶ VÁLKA, Josef. *Husitství na Moravě, Náboženská snášenlivost, Jan Amos Komenský*. Brno: Matice Moravská, 2005, s. 39.

⁵⁷ IVÁNYI, Béla. *Bártfa szabad királyi város levéltára*, č. 2 991, s. 440.

⁵⁸ O vozovej hradbe v uznesení viedenského magistrátu o pomoci pre Alžbetu KOLLAR, Adam Franciscus. *Analecta Monumentorum omnis aevi Vindobonensia*. Tomus II. Vienna 1762, s. 1029: „so vnser gnedige Frau die Kunigin, vmb hilff vnd rettung des gesloss su Prespurg, her der Stat getan hat wider den Kunig von Polan, der sich für dieselbig Stat mit ainer wagenburg gelegert hett.“

⁵⁹ Joannis Dlugossii, s. 672.

D. DVOŘÁKOVÁ: PFERDE IM MITTELALTERLICHEN RITTERHEER

Die Studie analysiert die Rolle der Pferde im mittelalterlichen Ritterheer. Ausgangspunkt ist das westeuropäische Modell der schweren Reiterei, das auf dem Frontalangriff beruhte, dessen Wirkung durch die Kraft und Geschwindigkeit der Kriegspferde vervielfacht wurde. Zu diesem Zweck wurden kräftige Schlachtrosse (*dextrarius*) gezüchtet. Die Studie behandelt die Terminologie im Zusammenhang mit Kriegspferden, deren funktionalen Einsatz im Gefecht sowie deren Grenzen (insbesondere ihre Ungeeignetheit für lange Märsche und den Rückzug). Der *dextrarius* war jedoch nicht der einzige im Heer verwendete Pferdetyp; neben den schweren Schlachtrossen fanden auch schnelle Reitpferde (*cursor*, *gradarius*, *palefridus*) Verwendung, die für Verfolgung, Rückzug und in Verbänden der leichten Reiterei unerlässlich waren, die insbesondere für das Königreich Ungarn charakteristisch war. Der Beitrag zeigt, wie Pferde Strategie, zeitliche Koordination und Planung militärischer Unternehmungen beeinflussten, und identifiziert eine zentrale Schwäche der ritterlichen Kampfwiese: die Verletzlichkeit des Pferdes. Gegnerische Taktiken zielten daher häufig darauf ab, das Pferd unter dem Reiter zu töten oder kampfunfähig zu machen, wodurch der gepanzerte Ritter zu einem wehrlosen Fußkämpfer wurde. Anhand von Beispielen aus Urkunden, Chroniken und narrativen Quellen wird zudem die psychologische und taktische Bedeutung des Pferdeverlustes sowie die Brutalität der Kampfverletzungen aufgezeigt. Abschließend widmet sich die Studie den logistischen Problemen des Pferdeeinsatzes im Heer: Der Bedarf an Raufutter sowie die saisonale Verfügbarkeit von Weideflächen bestimmten Umfang und Dauer militärischer Operationen und beeinflussten maßgeblich deren Erfolg oder Scheitern.

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature**Primárne zdroje / Primary sources****Archívy a archívne pramene / Archives and Archives sources**

Magyar nemzeti levéltár Országos levéltár, Diplomatikai levéltár (MNL OL DL), Budapest, Maďarsko.

Národní knihovna Praha, Cod. IV E 16.

Publikované pramene/ Published sources

CDAC = *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* (Árpádkori új okmánytár). Szerkesztette WENZEL, Gusztáv. I – XII, Pest, 1860 – 1874.

CDH = *Codex diplomaticus Hungarie ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii FEJÉR. I – XI, Budae, 1829 – 1844.

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. MARSINA, Richard (ed.) II. (1235 – 1260). Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1987, č. 421.

Helmolda, kněze buzovského Slovanská kronika. VRÁTNÝ, Karel (ed.). Praha : Nakladatelství Vyšehrad, 1947.

Chronicon Dubnicense. Historiae Hungariae Fontes domestici III. FLORIANUS, Mátyás (ed.). Quinqueecclesiis 1884.

Długosz p. *Joannis Długossii*

FRAKNÓI, Vilmos. *Mátyás király levele. Külügyi osztály. II. k. 1480 – 1490.* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1895.

GOMBOS, Albinus Franciscus. *Catalogus fontium historiae Hungariae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI.* I – III. Budapestini 1937 – 1938.

IVÁNYI, Béla. *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319 – 1526.* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1910.

Joannis Dlugossii seu longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae Libri XII. T. IV, Libri XI, XII. Alexander PRZEZDZIECKI – Paulus Żegota (eds.). Cracoviae: Tipogr, „Czas“, 1877.

KOLLAR, Adam Franciscus. *Analecta Monumentorum omnis aevi Vindobonensia.* Tomus II. Vienna 1762.

KOZÁK, Petr. *Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského, vévody hlohovského a opavského, nejvyššího hejtmana Slezska a Lužic, z let (1493) 1500 – 1507.* Praha : Scriptorium, Opava: Slezské zemské muzeum, 2014. ISBN:978-80-87271-98-8; 978-80-87789-15-5.

MALORY, Thomas. *Artušova smrť.* Bratislava : Tatran, 1979.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Tomus 2. Inde ab A. 1315 ad A. 1323. Bratislava : Veda, 1987.

Rogerii Carmen miserabile. In *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* SZENTPÉTERY, Emericus (ed.), volumen II. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica 1938, s. 551 – 588.

ŠAŠEK Z BÍRKOVA, Václav. *Deník o jízdě a putování pana Lva z Rožmitálu a z Blatné z Čech až na konec světa.* Bohumil MATHESIUŠ (ed.). Praha: Orbis, 1951.

THUROCZ, de, Johannes. *Chronica Hungarorum.* I. Textus. GALÁNTAI, Elisabeth et KRISTÓ, Julius (eds.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985. ISBN 963-05-3625-0.

SZAMOTA, István. *Régi utazások Magyarországon és Balkánfélszigeten 1054 – 1717.* Budapest : Franklin, 1891.

WOLKAN, Rudolf. *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini I. Briefe aus der Laienzeit (1431 - 1445),* 1. Band, Privatbriefe. *Fontes rerum Austriacarum* 2. Diplomataria et acta. Bd. 61, Wien : K.K.Hof- und Staats-Druckerei, 1909.

Zsigmondkori oklevéltár. II (1400 – 1410). Első rész (1400–1406). MÁLYUSZ, Elemér (ed.). Budapest : Akadémiai Kiadó, 1956.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok/ Monographs

B. SZABÓ, János. *Mohács.* Budapest : Osiris Kiadó, 2006. ISBN 9633898382.

CONTAMINE, Philippe. *Válka ve středověku.* Praha : Argo, 2004. ISBN 80-7203-615-7.

DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Kôň a člověk v středověku. K sùžitíu člověka a koňa v Uhorském království.* Budmerice : Vydavateľstvo RAK, 2007. ISBN 80-85501-38-4.

DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho král. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský. Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*. Budmerice : Vydavateľstvo RAK, 2017. ISBN 9788085501674.

JANKOVICH, Miklós. *Pferde, Reiter, Völkerstürme*. München : Bayerischer Landwirtschaftsverlag, 1968.

LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. Praha : Vyšehrad, 2014. ISBN 978-80-7429-130-2.

MISKULIN, Alajos. *Magyar művelődés történeti mozzanatok Giovanni és Matteo Villani kronikái alapján*. Budapest : Stephaneum nyomda, 1905.

NEJEDLÝ, Martin. *Fortuny kolo vrtkavé, Láska, moc a spoločnosť ve středověku*. Praha : Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2003. ISBN 80-86493-08-3.

ŠMAHEL, František. *Cesta Karla IV. do Francie (1377 – 1378)*. Praha : Argo, 2006. ISBN 978-80-7203-765-0.

VÁLKA, Josef. *Husitství na Moravě, Náboženská snášlivost, Jan Amos Komenský*. Brno : Maticе Moravská, 2005. ISBN 8086488179.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách/ Articles in Journals, Chapters in Monographs

NYARI, Albert B. A modenai Hyppolit-kodexek. In: *Századok* 1870, s. 275 – 290, 355 – 370, 661 – 687, 1874, s. 1874, s. 1 – 16, 73 – 83. ISSN 0039-8098.

TÓTH, Zoltán. Legrégibb fészítőzabláinkról. In: *Archeologiai Értesítő*, 1920 – 1922, 39, s. 71 – 83.

Internetové zdroje/Internet sources

GRISONE, Federico, *Ordini di cavalcare*. Venezia 1571 L. III, dostupné online na Internet archive, «[https://it.wikisource.org/wiki/Indice:Ordini_di_cavalcare_\(1571\).djvu](https://it.wikisource.org/wiki/Indice:Ordini_di_cavalcare_(1571).djvu)».

O autorke /About the author

PhDr. Daniela Dvořáková, DrSc.,

Historický ústav SAV

e-mail: hisdvor@savba.sk

<https://orcid.org/0000-0002-1684-158X>